

Kunta **PARAS** Kunta

Kuva: Studio Ari Ijäs

Kuntatalouteen pyritään saamaan tehoa PARAS-hankkeella, joka patistelee kuntia liitoksiin ja muuhun yhteistyöhön. Hanke on saanut aikaan liikettä kuntakentällä, mutta sitä ei kuitenkaan pitäisi irrottaa taustalla vaikuttavista työpaikka- ja elinkeinorakenteen muutostrendeistä ja niitä ohjaavasta valtion muusta politiikasta.

Hannu Laurila
Professori (m.a.)
Taloustieteiden laitos,
Tampereen yliopisto
hannu.laurila@uta.fi

Lasse Oulasvirta
Professori (m.a.)
Taloustieteiden laitos,
Tampereen yliopisto
lasse.oulasvirta@uta.fi

Sisäasiainministeriön kunta- ja palvelurakennemuutostyön PARAS-hanke on asetettu vastaamaan taloudellisen ja yhteiskunnallisen kehityksen julkis palveluille tuomiin haasteisiin. Taustalla on erityisesti huoli väestön ikääntymisen aiheuttamasta palvelukysynnän kasvusta, joka kohdistuu Suomessa pääosin kuntien toimialueille. Ikääntyminen myös aiheuttaa valikoivan muuttoliikkeen vuoksi monille kunnille ongelmia veropohjan ja palvelutarpeen kehittyessä eri suuntiin.

Hankkeen tarkoituksena on, että *”nykyisin kuntien vastuulla olevat palvelut saavat riittävän vahvan rakenteellisen ja taloudellisen perustan niiden järjestämisen ja tuottamisen turvaamiseksi tulevaisuudessa siten, että palveluiden laatu ja vaikuttavuus, saavutettavuus ja tehokkuus sekä teknologinen kehittäminen on otettu huomioon”*. Tämän katsotaan vaativan suurempia tuotanto- ja rahoitusvastuuyksiköitä etenkin sosiaali-, terveys- ja koulutuspalveluissa. Hanke velvoittaa kunnat kuntaliitosten ja yhteistoiminta-

”Oikeaa” kuntakokoa ei voida määrittää.

alueiden muodostamiseen ja palvelujen järjestämistä koskevien toimeenpanosuunnitelmien tekemiseen. Porkkanaksi valtio tarjoaa määräaikaista yhdistymisavustuksia.

Suomen kuntarakenteeseen kohdistuu epäilemättä muutospaineita. Rakenne on pysynyt pitkään varsin vakaana monista kehittämisaloitteista huolimatta. Uudistuminen on ollut hidasta historia-, elinkeinorakenne- ja maanomistussyistä sekä niistä sikiävästä taloudellisesta, emotionaalaisesta ja poliittisesta muutosvastarinasta johtuen (Oulasvirta 1994). Riittävän ärhäköitä ohjelmallisia ratkaisuja varmas-ti tarvitaan, ja muissa Pohjoismaissa niitä on viety läpi jo aiemmin. Aina voidaan kuitenkin kysyä, onko PARAS-hanke tällaiseksi ohjelmaksi paras hanke.

Onko iso kunta pientä tehokkaampi?

PARAS-hanke pyrkii takaamaan julkis-palveluille ”riittävän vahvan rakenteellisen ja taloudellisen perustan”. Ajatuksena on, että jos kunnilla on riittävä väestö-pohja ja tarkoituksenmukaiset hallin-torajat, mahdollisuudet ja kannustimet palvelujen tehokkaaseen tuottamiseen kasvavat. Päähuomio on siis kuntakoon kasvattamisessa.

Tehokkaan kuntakoon ja palvelutuotantoskaalan kysymyksiä on tutkittu paljon varsinkin alan teoreettisessa kirjallisuudessa, mutta empiirisesti koon ja tehokkuuden yhteyttä on vaikea todentaa. Skaalaedut ovat ilmeisiä energiahuollossa, vesi- ja viemäripalveluissa, liikenteessä ja rakentamisessa. Ihmiskontakteihin perustuvissa palveluissa niitä ei ole juuri havaittu, eräissä niissä pikemminkin pävastoin. Yleinen tulos on,

että tarkkaa optimikokoa ei ole olemassa sen paremmin palveluille kuin kunnillekaan. Tehokkaaksi kooksi on arvioitu kaupungeissa 50 000–300 000 ja muissa kunnissa 10 000–30 000 asukasta (Bennet 1980). Ruotsissa kuntauudistus alensi kustannuksia 20 000–30 000 asukkaan kunnissa, mutta suuremmissa vaikutus oli kyseenalaisempi (Gustafsson 1980; Lane ja Back 1991). Välykset ovat kovin suuria ja liian monista tekijöistä riippuvaisia antaakseen yleispäteviä mittapuita oikealle kuntakoolle.

Suomessa 1970-luvun kuntaliitokset alensivat yleishallinnon menoja, mutta sosiaalitoimen, terveydenhuollon ja opetustoimen menot pysyivät ennallaan tai lisääntyivät niin, että kokonaismenot jopa kasvoivat. Kuntien tulonmuodotukseen yhdistymisillä ei ollut vaikutusta (Moisio ja Uusitalo 2003). Viimeaikaisten kuntaliitosten suhteen johtopäätökset ovat epävarmempia, mutta Loikkasen ja Susiluodon (2005) tuoreisiin aineistoihin perustuvan tehokkuusvertailun tulokset ovat selvät: pienet kunnat ovat kustannustehokkaampia kuin suuret kunnat. Tulos on erityisen vahva suurimpien kaupunkien (varsinkin Helsingin) ja muiden kuntien kesken. Ranskassa, jonka kuntajärjestelmä tosin poikkeaa huomattavasti täkäläisestä, kustannusminimi löytyy jo hyvin pienistä, noin 400 asukkaan yksiköistä (Breunig ja Rocaboy 2008).

Toimeenpanon ohella myös päätöksenteon ja rahoituksen tulee tapahtua tehokkaasti. Oatesin (1972) klassisen desentralisaatioteoreeman mukaan suurissa yksiköissä syntyy tehottomia päätöksiä, jos niiden sisällä on paikallisia preferenssieroja. Kyse on myös demokration toimivuudesta – enemmistö-päätöksenteon ongelmia pidetään yleensä sitä

pienempinä, mitä lähempänä ruohonjuuritasoa se tapahtuu (vrt. EU:n subsidiariteettiperiaate). Tällöin myös näkemysten, jotka koskevat tehokkuuden ja oikeudenmukaisuuden periaatteiden toteuttamisen mahdollisia ristiriitalanteita, on mahdollista tulla paremmin esiin. Empiirisesti pienuuden edut eivät kuitenkaan ole aivan kiistattomia (Suomen maakuntien liitto 1992).

Rahoituksen tehokkuusvaatimus puolestaan puoltaa suurempia kuntakokonaisuuksia, joissa palveluhyödyt ja tuotantokustannukset kohtaavat paremmin alueellisesti. Oma vahva veropohja tukee itsehallintoa pienentämällä kuntien riippuvuutta valtiosta, lisää taloudellista vastuuntuntoa ja vähentää kuntien ja valtion rahoitussuhteista johtuvia vääristymiä. Suurten kuntien on myös helpompaa etsiä tehokkaimpia rahoitustapoja. Toisaalta suuruuskaan ei aina poista ns. veroviennin eli kunnan ulkopuolelle menevän verotuksen (esim. kiinteistöt) aiheuttamia mahdollisia vääristymiä.

Päätöksenteko, rahoitus ja toimeenpano yhdistyvät ns. klubiteorian kuntanäkemyksessä, jonka mukaan kansalliset muodostavat työssäkäynti- ja asiointialueittaisia paikallistalouksia vastaavia kuntia omien, yksityisiä ja julkisia hyvinvointitekkijöitä koskevien preferenssiensä mukaan. Kustannuksia tarkastellaan suhteessa hyötyihin, ja molempiin vaikuttavat kasautumisen edut ja haitat. Ellei hyvinvointiinsa tyytymätön asukas pysty kuntakollektiivin jäsenenä parantamaan paikallisia oloja mieleisikseen, hän voi muuttamalla etsiä paremman kunnan. Tässä ajattelussa myös kuntalaisten ja paikallisten yritysten kesken syntyvät, keskittymisen etuja aiheuttavat ulkoisvaikutukset sisäistyvät pitkälti yksityisen päätöksenteon perusteisiin (Laurila 2006).

Käytännössä kysymys optimaalisesta kunnasta on vaikeasti lähestyttävissä johtuen monialaisten kuntien kirjavasta tehtäväkentästä, jossa päätöksenteon, rahoituksen ja tuotannon tehokkuuskriteerit

vaihtelevat ja menevät osin ristiin. Kuntienvälinen työssäkäynti ja asiointi monimutkaistavat asiaa. Lisäksi kuntien yhteistyö, palvelutuotannon ulkoistaminen sekä tilaaja-tuottaja- ja palvelusetelimalit mahdollistavat mittakaavaetujen hyödyntämisen markkinoiden kautta, mikä tarjoaa kokomielessä kuntaliitoksille käyvän vaihtoehdon. Ratkaisussa on toki otettava huomioon kaikki kunnille ja asukkaille koituvat uudet kustannukset ja erityisesti laadunvalvonnan ja asiakkaan edun varmistamisen aiheuttamat kulut.

Selvää on, että kuntaliitokset eivät automaattisesti lisää tehokkuutta. Ratkaisevaa ei ole koko vaan se, miten miten päätöksenteko toimii ja kuinka toiminta on organisoitu. Liitosten välilliset ja toimintaa parantavat vaikutukset ovat kyllä mahdollisia. Sikäli kuin liitokset vahvistavat mallia, jossa päätöksenteko, rahoitus ja toimeenpano tapahtuvat paikallistalouksittain, ne todennäköisesti johtavat toimivampaan yhdyskuntarakenteeseen ja maankäyttöön, uusiin palvelukonsepteihin jne. edistäen myös kunnallistaloudellista tehokkuutta. Liitos ei kuitenkaan ole ainoa keino, koska kuntien yhteistyöllä voidaan saada aikaan samanlaisia vaikutuksia. Käytännössä sekään ei tosin ole ongelmatonta keskus- ja reunuskuntien eturistiriidoista johtuvien poliittisten peliasetelmien yms. syiden takia.

Mikä on valtion rooli?

PARAS-hankkeen tavoitteena on turvata *”nykyisin kuntien vastuulla olevat palvelut”*. Kuntien ja valtion työnjako otetaan annettuna, ja valtionapujärjestelmän uudistamista valmistellaan erillisenä kokonaisuutena. On kuitenkin väärin irrottaa kuntauudistus fiskaalisen federalismin asetelmasta eli tehtävien ja niiden rahoituksen jaosta hallintotasojen kesken. Tämä johtuu erityisesti siitä, että kunnilla on tärkeä osa voimavarojen tehokkaan kohdentumisen toteutumisessa, mikä

on koko talouden kannalta kuntien toiminnallista tehokkuutta arvokkaampi asia (Laurila 2006).

Ideaalimallisissa paikallistaso koostuu monifunktioisista kunnista, joita yhden funktion kuntainliitot ja/tai kuntayhtymät täydentävät. Kunnille kuuluvat palvelut, joiden tuotanto ja kulutus ovat paikallisia, ja niiden rahoitus tapahtuu mahdollisimman pitkälle hyötyperusteisiin käyttökorvauksiin niin, että veropohja ei vääristy (esim. palvelumaksuin ja kiinteistöveroin). Yksityiset palvelumarkkinat täydentävät ja osin korvaavat kuntien omaa tuotantoa. Valtio huolehtii puhtaista julkishyödykkeistä, kuten lainsäädännöstä ja maanpuolustuksesta, ja muista laajemmista kysymyksistä, kuten alueita yhdistävästä teknisestä ja sosiaalisesta infrastruktuurista. Tulonjakotehtävä kuuluu perinteisesti valtiolle niin yksilöllisessä (vertikaalinen oikeudenmukaisuus) kuin alueellisessakin (horisontaalinen oikeudenmukaisuus) merkityksessään. Valtio ja kunnat ovat yhteisvastuussa kuntien päätehtävistä (koulu-, terveys- ja sosiaali-toimi), joihin liittyy kuntienvälisiä positiivisia ulkoisvaikutuksia ja muita kansallisia arvoja. Kansalaisten ja yritysten liikkumisen aikaansamaa kuntienvälinen kilpailu takaa toiminnallisen tehokkuuden, ja valtion tehtävänä on käyttöön sidotuilla kuntienvälisillä tulonsiirroilla varmistaa, että myös voimavarojen kohdentumisen tehokkuus toteutuu.

Työnjakoasiat korostuvat varsinkin em. kuntien päätehtävissä, joissa valtiolla on joka tapauksessa huomattava säätely- ja tulonsiirtorooli. Nykykäytäntöjen valossa vaihtoehtona voisi olla sekin, että näiden palveluiden (tai ainakin esim.

erikoissairaanhoidon) järjestämis- ja rahoitusvastuullisena tilaajana olisi valtio eivätkä kunnat, ja että tuottajina toimisivat keskenään kilpailevat julkiset ja yksityiset palvelutuottajat. Skaalaoptimointi tapahtuisi tällöin markkinoilla, joiden toimivuudesta valtio huolehtisi. Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa isojen väestöpohjien palvelut on varmistettu siirtämällä ne maakunta- ja aluetason yksiköille. Ratkaisu on ehkä rakenteellisesti raskas, mutta siinä voidaan taata kunnallisen demokratian ohjaus näissäkin palveluissa.

Yleisemmän tason kysymys on, että hankkeen kytkentä ja vaikutukset ns. suureen aluepolitiikkaan jäävät nekin hämäräksi. Alueellinen työnjako, elinkeino- ja asutusrakenne, verkostot yms. tekijät ovat keskeisiä kuntarakenteen määrittäjiä, joihin valtio on perinteisesti vaikuttanut vahvasti sektoripoliittisin keinoin kuten energia-, infrastruktuuri-, elinkeino-, työllisyys- ja korkeakoulupolitiikalla. Julkisen budjettitalouden aluevaikutukset ovat alue- ja maatalouspolitiikan EU-integroinnista huolimatta pysyneet vakaina, ja maakuntien väliset tulonsiirrot ovat olleet varsin huomattavia. Kuntatalous on jatkossakin epäilemättä riippuvainen näistä siirroista. On kuitenkin arvioitu, että suuren aluepolitiikan edellytykset toimia tasapainoisen kehityksen takaajana ovat väestön ikääntymisen takia oleellisesti heikkenemässä (Ahokas 2007). Samaan aikaan ajatukset siitä, että maan tasaisen asuttamisen kustannukset ovat tulleet uudessa maailmantaloudessa liian suuriksi ovat viime aikoina yleistyneet ainakin kaupunki-Suomessa (Niemi 2008).

Kuntatalouden tehokkuuden kannalta tärkeintä ei ole koko vaan toiminnan organisointi.

Istuuko staattinen hanke dynaamiseen ympäristöön?

PARAS-hanke tähtää julkispalvelujen turvaamiseen *”tulevaisuudessa”* kuntakentän rakenteita uudistamalla. Taustalla on perinteisen ulkomaankaupan teorian staattinen ajatusrakennelma, jossa tuotannontekijät ovat paikallisia, ja jossa alueidenvälistä työnjakoa selittää suhteellinen etu, eli tuotannontekijöiden rajallisuudesta johtuvat erot tuotannon vaihtoehtokustannuksissa. Tästä näkökulmasta voidaan ajatella, että rikkaiden ja köyhien kuntien yhdistäminen johtaa edellytysten keskiarvoistumisen kautta tasavahvoihin kokonaisuuksiin. Kyseessä on kuitenkin aidosti dynaaminen ilmiö, jossa yritykset ja työpaikat liikkuvat kiihtyvästi, ja kansalaisetkin muuttavat ainakin maan sisällä. Absoluuttisesta kustannusedusta on tullut suhteellista etua tärkeämpi tekijä, ja kansantalouden menestyksestä on tullut alueelliselle kilpailukyvyllä alisteinen käsite. Staattinen ajatus vanhan rakenteen korvaamisesta uudella kuulostaa tässä ympäristössä vanhakantaisen suunnittelu-uskoiselta.

Suomen kuntajaolla on taloushistoriallisista syistä hyvin ruraali perusta (Laurila 2007). Urbanisoituminen ei ole hankkeessa sen erityisestä kaupunkiseutukomponentista huolimatta paljon esillä. Asukastiheys olisi kuntakoon mittana asukasluvua parempi muuttuja, koska siihen liittyy monia keskittymisetuja, jotka vaikuttavat ihmisten ja yritysten liikkumisen perusteisiin. Harvaanasutuilla alueillakaan asukasluvua ei ole kovin hyvä mittari, koska se ei juuri selitä tehokkuuseroja maalaiskuntien kesken (Loikkanen ja Susiluoto 2005). Ainakin osasyynä on, että asukasluvua ei paljasta ja yhteismitallista kuntien meno- ja tulopuolen taustalla olevia moninaisia syitä kovinkaan hyvin (Kallio ym. 2001).

PARAS-hankkeen perustelujen sanapari *”teknologian kehittäminen”* viitanee mm. sähköisen asioinnin lisäämiseen harvaanasutuilla alueilla. Kuntien päätehtävissä teknologialla on kuitenkin vaikea korvata ihmiskontaktia. Esimerkiksi kouluissa, päiväkodeissa ja terveyskeskuksissa palvelun tuotanto ja kulutus tapahtuvat pääsääntöisesti ja vielä pitkään yhtä aikaa samassa paikassa. Kuntaliitoksissa nämä palvelut tapaavat keskittyä kuntakeskuksiin, mikä saattaa nykyisellään tehokkaasti toimivien pienkuntien kohdalla jopa laskea tehokkuutta etenkin, kun huomioon otetaan *”palveluiden laatu, vaikuttavuus ja saavutettavuus”*. Pahimmillaan tämä voi johtaa ulosmuuttoon koko alueelta.

Kuntien ongelmille ei ole pysyviä ratkaisuja, eikä niiden uudelleenjako tasavahvoiksi palvelutuottajiksi takaa kilpailukykyä yritysten ja asukkaiden houkuttelemisessa. Paikallinen julkistalous on vain osa paikallistaloudesta, jossa hyvinvoinnin elementit syntyvät. Kuntien koveneva kilpailu voi kuitenkin ilman palvelutakuuta ja alue- ja paikalliseroja huo-

Kuva: Studio Ari Ijäs

mioivaa tasoitusta johtaa kansalaisten eriarvoistumiseen. Hanke ei pysäytä liikkumista, alueellisia eroja tulee esiintymään myös jatkossa, ja valtion tasoitustoimien tarve tulee pikemminkin kasvamaan kuin vähenemään.

Ruotsi ja Norja ovat Suomelle sikäli kiinnostavia vertailukohtia, että Ruotsissa on pidetty tarkoituksenmukaisena väestön keskittymistä maan eteläosiin, kun taas rikkaassa Norjassa tavoitteena on edelleen pidetty maan tasaista asuttamista (Oulasvirta 1994). PARAS-hanke jättää tämän asetelman avoimeksi. Lyhyellä tähtäyksellä hanke saattaa näyttää Norjan mallin mukaiselta, mutta pidemmällä tähtäyksellä vastassa voi olla Ruotsinkin malli etenkin, jos valtio ei jatka aiemalla kuntienvälisen tasauksen ja aluepoliittisen ohjauksen tiellä.

Johtopäätökset

Kunnilla on tärkeä rooli taloudessa, koska ne vastaavat suurelta osin paitsi kansalaisten päivittäisen hyvinvoinnin kannalta tärkeistä julkispalveluista myös yksityisten markkinoiden toimivuudesta paikallisella tasolla. Muuttoliike, jossa tehokkuutta mitataan hyvinvoinnilla eikä kustannuksilla, panee kunnat keskinäiseen kilpailuun vähän yritysten tapaan. Ideaalimallissa kunnat elävät koko ajan asukasluvultaan ja pinta-alaltaan toteuttaen osaltaan talouden voimavarojen tehokasta kohdentumista.

Hannu Laurilan (vas.) ja Lasse Oulasvirran kirjoituksen otsikko viittaa kuntien toimintaympäristössä tapahtuvaan myllerrykseen mukailamalla G.A. Serlachius Oy:n aikoinaan käyttämää markkinointisloganina 'Mänttä PARAS Mänttä'. Kuten hyvin tiedetään, G.A.S. ja Mänttä ovat molemmat itsenäisinä yksiköinä historiaa.

Suomen kuntakenttä on varsin kehityskelpoinen autonomisine, erilaisilla kehitysurilla olevine kuntineen, joiden välillä tapahtuu liikkumista ja taloudellisesti motivoitunutta lähentymistä. Käytössä on vakiintunut tulonsiirto- ja tasoitusjärjestelmä kansallisten etujen, kuntienvälisen ulkoisvaikutusten ja oikeudenmukaisuuskysymysten hoitamiseen. Kuntakentän dynamiikka ei kuitenkaan ole 2000-luvulle tultaessa riittävästi vastannut toimintaympäristössä tapahtuvaan muutokseen. Kunnat eivät västikään ole olleet tarpeeksi aktiivisia yhteistyöhakuisuudessaan, innovatiivisuudessaan ja tuleviin haasteisiin varautumisessaan.

PARAS-hanke on ainakin hetkellisesti vauhdittanut kehitystä. Perinteiset

muutoksen esteet ovat alkaneet murtua, ja kuntakenttä elää aiempaa voimakkaammin kuntaliitosten ja erilaisten yhteistyökuvioiden yleistyessä. Hankkeen rakennekeskeiseen ajatteluun saattaa kuitenkin liittyä rakenteita lujittavia ja dynamiikkaa jäykistäviä piirteitä. Uusi, pitkäjänteiseen suunnitteluun perustuva rakenne ei välttämättä ole aiempaa joustavampi. Rakenneratkaisujen puitetekijät kun muuttuvat koko ajan, jopa kiihtyvällä vauhdilla.

PARAS-hankkeessa kuntien palvelu- ja hallintorakennekysymykset on toimivalta- ym. tarkoituksenmukaisuussyistä irrotettu laajemmista yhteyksistään. Näin rajattuna hanke näyttää yrittävän puuhun väärä pää edellä: paikallisen julkistalouden uudelleenjärjestelyllä on tarkoitus saada maahan aikaan väkevä paikallistaloudellinen järjestys. Asiahan on itse asiassa juuri toisin päin: paikallisen julkistalouden hyvän toiminnan edellytykset syntyvät paikallistalouden elinvoimasta. Tässä kohtalonyhteydessä hanketta ei voi irrottaa valtion muista toimista. Esimerkiksi käyvät vaikka tuoreet maa- ja metsätalouden verohelpotukset, jotka vahvistavat monessa maalaiskunnassa paikallistaloutta, mutta heikentävät paikallista julkistaloutta mutkistaen entisestään yhteistyösuhteita keskuskuntien kanssa.

Joka tapauksessa valtio selvästi odottaa hankkeelta pysyviä valtiontaloudellisia säästöjä pienten, avun tarpeessa olevien kuntien määrää vähentämällä ja talouden alueellista perustaa vahvistamalla. Näin kuntienvälinen taseus tapahtuisi aiempaa paikallisemmassa mittakaavassa. Valtio on hankkeella nyt virittänyt tätä kehitystä, ja sen tehtävä on jatkossa ohjata prosessia kansallisen näkemyksensä - mikä se sitten onkaan - mukaisesti. Valtionapu-uudistus

ja eri sektoripolitiikkojen muodostama suuri aluepolitiikka ovat siinä työssä keskeisiä työkaluja. PARAS-hanketta voidaan arvioida kunnolla vasta, kun niiden tulevat suuntaviivat ovat paremmin näkyvillä. ■

KIRJALLISUUS

- Ahokas, J. (2007), Suuri aluepolitiikka Suomessa – julkisen talouden alueelliset vaikutukset vuosina 1994–2004, SM:n julkaisu 55/2007.
- Bennett, R.J. (1980), *The Geography of Public Finance*, London: Methuen.
- Breunig, R. & Rocaboy, Y. (2008), *Per-capita Public Expenditures and Population Size: A Non-parametric Analysis Using French Data*, *Public Choice*, 136, 429–445.
- Gustafsson, G. (1980), *Local Government Reform In Sweden*, Umeå: CWK Gleerup.
- Kallio, O. & Meklin, P. & Siitonen, P. & Martikainen, J.-P. (2001), *Muuttoliike ja kuntatalous*, Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Lane, J.-E. & Back, S. (1991), *Kommunernas affärer – ekonomi, verksamhet och organisation*, Stockholm: SNS Förlag.
- Laurila, H. (2006), *Tehokas kunta- ja palvelurakennemuudistus*, *Kunnallistieteellinen aikakauskirja*, 34:1, 54–63.
- Laurila, H. (2007), *Globalisaatio ja paikallinen julkistalous*, teoksessa *Horttanainen, E. & Salo, R. (toim.): Kunnat ja globalisaatio*, Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Loikkanen, H. A. & Susiluoto, I. (2005), *Paljonko verorahoilla saa? Kunnallisan kehittämissäätöön tutkimusjulkaisu*, n:o 50.
- Moisio, A. & Uusitalo, R. (2003), *Kuntien yhdistymisten vaikutukset kuntien menoihin*, SM:n kuntaosaston julkaisu 4/2003.
- Niemi, E. (2008), *Heikkojen kuntien elvyttäminen on kallista ja kyseenalaista*, *Vie-raskynä*, Helsingin Sanomat, 23.7.2008.
- Oates, W. (1972), *Fiscal Federalism*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Oulasvirta, L. (1994), *Kunnan optimikoko – antaako teoria ja empiria vastauksen kuntakoon ongelmaan? Kunnallistieteellinen aikakauskirja*, 1/1994.
- Suomen maakuntien liitto (1992), *Suomalaisten elinympäristö. Toiveet ja todellisuus*. Helsinki.